

Könyvek menedékében

VERES PÉTER: OLVASÓNAPLÓ 1949—1953

„Milyen gyorsan görög a történelem »szekere« — jegyzi fel naplójába 1951 őszén Veres Péter. — Még alig hat év a háború óta, s mennyi minden történt velem és körülöttem. 1945—46-ban a Földbirtokrendező Tanács elnöke voltam, s mint a Parasztpárt elnöke, két választást megharcoltam. Aztán miniszter lettem, két tárcánál egymás után, majd visszatértem az irodalomhoz, a Szovjetunióban jártam kétszer is, más országokban is voltam, négy, illetve öt könyvet megírtam, a hatodik közel a befejezéshez, közben pár kötetre való cikket is írtam, kötetekre menő beszédet és előadást tartottam. Körülöttem zajlott a történelem. Nagy Ferenc-ügy, Tildy, Szakasits, Rajkék, Mindszentyék, Grószék, Kádárék s ezenkívül még mi minden. S mindez hat esztendő alatt. Kár, hogy öregszik az emlékezet: az író ebből már nemigen profitálhat.” Valóban, a felszabadulást követő néhány esztendő az ő életében is rendkívül gyors fordulatokat hozott. Rövid, talán túlságosan is rövid politikai pályájának történetét *Hogyan lettem miniszterré?*, illetve *És hogyan mondtam le?* című írásaiban megírta ő maga. Innen is tudjuk, hogy abban az úgynevezett „koalíciós” kormányban, amely az 1947-es választások után teljes mértékben a Rákosi Mátyás körül gyülekező politikai csoport befolyása alatt állt, már nem volt komolyabb tennivalója, s *A paraszti jövő* című könyvét követő politikai vita, különösen Rákosi kecskeméti beszéde után pedig rá kellett döbennie arra, hogy miniszteri szerepvállalása a továbbiakban már nem kívánatos. Ekkor adta be lemondását Dinnyés Lajos miniszterelnöknek, s noha Rákosi tanácsára, aki talán így kívánta megvalósítani szorosabb ellenőrzését, elvállalta az Alföld fásításának országos felügyelői tisztségét, egyértelműen visszavonult a politikai életből, s egy rövidebb, 1956-os közjátékot leszámítva, élete végéig már csak irodalmi munkásságának élt.

Visszavonulva békásmegyeri, majd Gárdonyi utcai házába, könyvekkel és születő műveivel vette körül magát, a visszavonultságnak ezekről az éveiről adnak képet azok az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában elhelyezett naplójegyzetek, amelyekből *Olvasónapló 1949—1953* címmel — az író gyűjteményes munkáinak első köteteként — Kristó Nagy István rendezett sajtó alá egy kötetrevalót. Az olvasónapló műfajának Veres Péter munkásságában külön eszmei súlya van, 1962-ben jelent meg *Olvasónapló*, 1965-ben *Évek során* című kötete, s mint ez utóbbi előszavában elmondja, a naplójegyzetek formájában sajátos publicisztikai lehetőségre talált: „Nem semmiért írok: a valósággal — az élettel és a történelemmel szeretnék mindennapi viszonyban lenni. Vagy még pontosabban: nem tudok a valósággal való mindennapi gondolati érint-

kezés nélkül élni. Közvetlen célom pedig a szociológiai kultúra, a közösségben való érzés-gondolkozás, vagyis a nemzeti önfenntartáshoz nélkülözhetetlen történelmi realizmus szolgálata.” Az olvasónaplók ilyen módon a közírás rejtett, később mind nyilvánosabb fórumai is voltak, a kormányzati és szónoki lehetőségektől megfosztott politikus és népvezér felismeréseit, mondanivalóját Veres Péter részben világirodalmi klasszikusokról vagy az alkotó munka köznapai gondjairól szólván fejezhette ki.

A napló tárgya szerint könyvekről, olvasói élményekről ad számot, a minden olvasmányra mohón kapó Veres Péternek ritkán volt annyi ideje a könyvek búvárlására, mint a teljes visszavonulás éveiben. Olvasott tehát, izgatott ujjakkal lapozta fel a megjelenő könyveket, és újraolvasott szinte mindent, amihez a világ- és a magyar irodalom klasszikusai közül az e tekintetben igen hasznos munkát végző könyvkiadás jóvoltából hozzájuthatott. „Hiába olvastam gyerekkoromtól kezdve mindent, amihez csak hozzájutottam — sóhajt fel egyik jegyzetében —, most újra kell olvasnom az egész világirodalmat.” Nem könnyű olvasói program, ő mindenesetre igyekezett valóra váltani: egymást követve számol be Tolsztoj, Dosztojevszkij, Turgenyev, Gogol, Gorkij, Balzac, Romain Rolland, Shakespeare, Fielding, Dickens, Móricz, Kosztolányi és egy sereg más idegen, illetve magyar író, elsősorban regényíró könyveiről. Ezekből a beszámolókból nemcsak mindig friss érdeklődésére, rendkívüli ismeretszomjára vetül fény, hanem irodalomszemléletére, irodalmi elveire is. Kétségtelenül terhelték elfogultságok ezt az irodalomszemléletet: bizonyos művekkel, hagyományokkal, hatalmas szellemi értékekkel, például Dante és Goethe munkásságával Veres Péter egyszerűen nem tudott mit kezdeni: „Élet-érzésük és világszemléletük — mondja egy helyen — idegen, írni meg nem tudnak olyan jól, hogy azzal nyugóznának le. A képszerű megjelenítésnek nem mestere egyik sem, különösen Goethe nagyon fogalmi nekem.” Nagyon erősen ragaszkodott a társadalmi kérdésekkel viaskodó, valóságábrázoló irodalom eszményéhez, az ötvenes évek ostoba vulgarizálásához és olcsó sematizmusához azonban nem volt semmi köze. És ha egy klasszikus alkotás, mint például az Arany János által tolmácsolt *János király* magával ragadta, a független szellemek őszinteségével mondott szigorú bírálatot korábbi elfogultságai felett: „úgy látszik, írószágban is érettnek kell lenni ahhoz, hogy az ember Shakespeare-t értékelni tudja. Én bizony — most látom — műveletlen voltam és fennhéjázó, s amellett nem tudtam, mi az irodalom. A világnézeti és politikai gőz ellepte a fejemet.” Nos, a könyvek közé történő visszavonulás a pontosabb látást elhomályosító gőzök kiszellőztetésének is megfelelő alkalma lehetett.

Az olvasónaplót minduntalan átszövik az irodalom feladatait, a prózáírás módját, az epikai megformálás eszközeit érintő megjegyzések: ezekből valószínűleg Veres Péter irodalmi nézeteinek kis gyűjteményét lehetne összeállítani. Ezek a nézetek éppen nem változatlanok, az alkotó egyéniség megéréséről, törekvéseinek bizonyos mértékű átalakulásáról tanúskodnak, s mindez már csak azért is fontos, mert a visszavonuló parasztpolitikust nemcsak az olvasásra kieszemelt könyvek foglalkoztatták, hanem az alkotó munka mindennapi küzdelmei is. Az 1949 és 1953 közé eső öt esztendő Veres Péter gazdag munkásságának egyik legtermékenyebb időszaka, ekkor születnek *Próbátétel*, *Ukrajna földjén*, *Tél a Gyepsonon*, *Pályamunkások*, *Almáskert* és *Rossz asszony* című művei, s ekkor írja *Három nemzedék* című trilógiájának első két kötetét: a

Szolgásgátot és a *Szegények szerelmét*. A sor kezdetén a publicisztikai ihletésű dokumentarista realizmus olyan darabjai állnak, mint a *Suli Kis Varga* vagy a *Suli Kis Varga a szövetkezetben*, végén pedig olyan költői erejű epikai példázatok, mint a *Laci*. Az írói szemléletnek és alkotómódszernek ez a lassú átalakulása a műhelymunkával foglalkozó jegyzetek sorában is érzékelhető. Naplójának első lapjain Veres Péter még egyértelműen a műalkotás életszerűségének elvét hirdeti, később viszont mindinkább a művészi alakítás fontosságára figyelmeztet, ahogy egyik jegyzetében írja: „a jó epika mindig túlmutat önmagán. Nemcsak esemény, hanem példázat is, nemcsak valóságot ábrázol, hanem eszmét is ad, nemcsak egyedi, hanem általános is, és nemcsak egyszeri, hanem időtlen is.” Az ötvenes évek vulgarizáló esztétikája általában összekeverte a realizmus és a naturalizmus ábrázolásmódjának követelményeit, és a művészi igazság helyett valami lapos valóságábrázolást kért számon az irodalomtól (kivéve persze az akkori jelen bemutatásától, minthogy azt egyszerűen a valóság társadalmi és politikai konfliktusok operettszerű maszkírozására utasította). Veres Péter a valószerűség és a művésziesség elvének eme téves és káros szembeállítására idején fogalmazta meg, igaz csak saját naplója számára, az epikai realizmus egyik alapelvét: „úgy érzem, ha élő embereket írok meg, kötve vagyok a ténybeli igazsághoz, a megtörtént esetekhez. Ez azonban pusztán regisztráció, s még ha igazi író írja is, csak félmunka. A teljes művészi alkotás nem a valóság, hanem annak égi mása, az újjáteremtett világ.” Ennek az esztétikai felismerésnek a jegyében mind több elégedetlenséggel tekintett vissza éppen hogy elkészült műveire: nemcsak a dokumentarista *Pályamunkásokra*, amelyet különben túlzó kritikával szemlél, minthogy ez a könyve valójában a szociográfiai jellegű önéletrajzi irodalom egyik utolsó remeke, amelyet ma is különleges hely illet meg az ötvenes évek máskülönben sivár irodalmában, hanem *Három nemzedék* című nagyregényének elkészült köteteire is. 1951 februárjában még nem kevés önérzettel számol be arról, hogy hozzákezdett a trilógia második részéhez: „Egész nap meghattott vagyok, még csak néhány oldalt írtam. Nagy dolog a szegények szerelmét és a szegény magyar lányok, asszonyok életét megírni. Eddig még nem írta meg senki. És csak hősköltevényben lehet megírni.” Pár nappal később viszont már arról beszél, hogy a szociográfiai mozzanatok elburjánzása következtében megtört az első kötet cselekményének íve, még később pedig minden kritikusanál élesebben bírálja a regényeiben eluralkodó dokumentarizmust: „Odáig már eljutottam önmagam ismeretében, hogy tudom a főhibámat: a szociografikus részletezésre való túlságos hajlandóságot, sőt ami még ennél is nagyobb baj, s már nem hiba, hanem bűn: a tudás-kivagyiságot — ide nézettek, mit tudok én! — szintén felismertem, csakhogy más dolog a hibáinkat megismerni, és más dolog azokat írás közben nem elkövetni.”

Veres Péter írói munkásságának, illetve irodalomszemléletének hitelesebb megismerése érdekében oda kell figyelnünk ezekre a megnyilatkozásokra: az olvasónapló tanúságtételére. Különös viszont, hogy ez a tanúságtétel alig érinti a visszavonultan élő naplóíró körül zajló viharos történelmi eseményeket. Az ötvenes évek ma már többé-kevésbé ismert társadalmi és politikai konfliktusai e feljegyzések tükrében legfeljebb erősen áttételes jelzéseikkel vannak jelen. Veres Péter még íróasztalfiókjába zárt naplója számára sem mond véleményt a parasztpárt elsorvasztásáról, a Rajk-perről, a kollektivizálás módszereiről, a falun tapasztalt erőszakról, egyáltalán a felszabadulás után kialakult népi demokrácia likvidálásáról, legfeljebb néhány melankolikus meg-

jegyzést tesz, mint amilyen a bevezetőként idézett 1951 őszi rövid visszajelentése volt a múlt idők gyorsan pergő eseményeire. Máskülönből készséggel átveszi az akkori idők hivatalos propagandájának megállapításait, mondjuk, az angolok „kozmpolita cinizmusáról”, a szociáldemokrácia „korlátolt és lelkiileg korrupt, kispolgári karrierizmusáról” vagy éppen Sztálin „csodálatos kormányzóképeségéről”. Ezek a megjegyzések pontosan igazodnak az 1951-ben megjelent *Ukrajna földjén* című útibeszámoló, vagy a Sztálin halálára írott 1953-as megemlékezés megfelelő passzusaihoz. Valóban, Veres Péter, akinek mégiscsak jó három évtizedes politikai tapasztalat volt a birtokában, ne gyanakodott volna a hamis perekre, a politikai önkény és az úgynevezett „személyi kultusz” mind nyilvánvalóbb és hátborzongatóbb megnyilvánulásaira? Erre a kérdésre eddig csupán egy fiatal irodalomtörténész, Gyurácz Ferenc próbált választ adni a Kortárs 1984-es évfolyamában közre adott *Ottónoosság és bujdosás* című írásában. A politikától visszavonult Veres Péter helyzetét elemezve „gyakorlati rugalmasságot” tanúsító reálpolitikájára, az úgynevezett „sztálini nemzetiségpolitikába” vetett bizalmára és bizonyos megfélemlittségére (az *Őnéletrajzi történetekben* említett két merényletgyanus tűzesetre, illetve Kristó Nagy István szóbeli közlése nyomán a házkutatás lehetséges veszélyére) hivatkozva ad magyarázatot arra, hogy a népe sorsáért aggódó parasztpolitikus miért működött együtt az ötvenes évek elcájén a Rákosi-féle politikával, s miért hallgatta el még naplójában is esetleges gyanakvásait, ellenvéleményeit.

A valóságos történet talán még ennél is bonyolultabb, mindenesetre azt bátran elmondhatjuk, hogy az ötvenes évek politikai mechanizmusainak és manipulációinak működéséről nem sokat, a korszak értelmiségi mentalitásának alakulásáról, a különféle meggyőződések, hamis tudatok és félelmek ördögi kavargásáról pedig még annál is kevesebbet tudunk. A nehéz évek szereplői utólag rendre elmondták, hogy ki melyik időpontban — 1955-ben, 1953-ban, 1949-ben vagy már 1947-ben — ismerte fel a Rákosi-féle politika valóságos arculatát, azt azonban aligha tudjuk, hogy a szívekben, a zsigerekben mi ment végbe az egymásra következő erőszakos intézkedések és kirakatperek következményeként. Csak jelezhetjük, hogy Veres Péternek, ahogyan más parasztpolitikusoknak: Erdei Ferencnek, Darvas Józsefnek és másoknak is már korán, mondjuk, az első konstruált perek idején, fel kellett mérni azokat a valós és lehetséges politikai veszedelmeket, amelyeket mind a nemzet, mind a szocializmus számára a Rákosi által gyakorolt önkény jelentett. A jelen naplójegyzetek erről a kényszerű politikai és erkölcsi számvetésről nem sokat mondanak a mai olvasónak, azaz hogy rejtetten és áttételesen valamit mégiscsak mondanak. (Abban az értelemben, ahogyan például Illyés *Fáklyaláng* című drámájából, vagy Déry *Feleletének* második kötetéből is kiolvasható az önkényes hatalom elleni tiltakozás.) A Veres Péter-naplókban ugyanis számos olyan megjegyzésre bukkanunk, amelyet bátran tekinthetünk az ötvenes években eluralkodott kormányzati módszerek és politikai erkölcsök, mi több a kényszerű módon vállalt közéleti szerep bírálóatának. „Ember legyen a talpán, illetve az eszében — olvassuk a napló elején —, akit a neofiták, az új hívők szokásos túlbuzgósága meg nem téveszt. (...) A szenvedély nem az ügyért ég, hanem önmagukért, de azért aztán nagyon mélyen, mert arról van szó, hogy a saját emberi hitelüket, eszmei kiválóságukat a tömegek és a legfőbb vezetők előtt megalapozzák.” „A valóságban — írja máshol a magasabb politikában szerzett keserű tapasztalatok után — a legfelső testület, a Minisz-

tertanács is olyan, mint a falusi kupaktanács ülése. (...) Az értelmi nivó magasabb, de a lelki ugyanaz: színészek, huncut kombattánsok és unalmas balekok gyülekezete." „Túl sokat kívánunk a munkásoktól és a parasztoktól — szólal meg megint másutt az író közismert politikai bölcsessége —, ha azt szeretnénk, hogy mindnyájan vagy többségükben kormánypártiak legyenek (...) Az a dolgok rendje, hogy az emberek elégedetlenek, ellenzékiek legyenek. Így teremődik feszültség, és így kap hangot és teret az igazi közóhaj, amelynek esetleg nincs is mindig igaza — sokszor egészen bizonyosan nincs is —, mégis pusztá megnyilvánulásaiban is politikai tény, amellyel számolni kell." „Borzalmas dolog a szolgaság — kap hangot az a vélekedés, amelyet akár a Rákosi-korszakban betöltött politikai szerep fájdalmasan önkritikus megítélésének is tekinthetünk —, de legborzalmasabb a hajlamainkkal, eszünkkel ellentétes dolgokban való részvétel, ahol még a helyeslést is hazudni kell, és a végén mégis mi vagyunk az áldozatok.”

A naplói, ha rejtett és áttételes módon is, azért véleményt nyilvánított a korszak néhány politikai és erkölcsi kérdésében, de talán még ennél is nagyobb súlya van annak, hogy igyekezett kinyilvánítani saját nézeteit és eszményeit. Ezek az eszmények a keserves közéleti tapasztalatok birtokában némi sztoikus hangoltságot kapnak, érződik, hogy a visszavonultan élő parasztpolitikus tudatában van megvalósításuk szűkös lehetőségének, mégis beszél róluk, már csak a maga lelki békéje érdekében is. „... az írásához — mondja a sztoikusok bölcs nyugalmaival a feljegyzések elején — szókratészi lélek kell. Elviselni, amit a sors és az embertaposó történelem ránk mért és közben helytállni igaz emberként az összes emberek ügyében.” De érdemes idejegyeznünk az 1950. február 10-én keltezett bejegyzés végső vallomásként, emberi és írói krédóként hangzó szavait is: „Nekem egy hazám, egy népem, egy osztályom és egy hitem van: elsősorban ezt szolgálom. Minden más csak ezután következik, és minden más csak ehhez a szolgálathoz viszonyul. Hogy jól szolgálom-e, azt majd eldönti az irodalomtörténet és a történelem.” Jól tudjuk, mindkettő Veres Péter mellett adta le szavazatát, s a teljesebb írói életsors, a teljesebb életmű ismerete legfeljebb ennek a szavazatnak az indoklását fogja árnyalni, a sors és a mű összegző megítélését már nem érheti vita. (*Szépirodalmi.*)

POMOGÁTS BÉLA

A szarvassá változtatott fiú

SERFŐZŐ SIMON: HOLDDAL VILÁGÍTOTTUNK

Máig sem értem, miért váltott ki akkora nyugtalanságot Miskolc táján a város költőjével, Serfőző Simonnal a város lapjában, a *Napjainkban* készített beszélgetés, az *Élni segít, ha kimondjuk a bajt!* (1983/6.). Példátlan gyorsasággal, már a folyóirat következő számában — mintha csak az interjúval egyszerre készült volna! — ott volt a válaszcikk: *Üzenet a bajkiáltónak*. Méghozzá szerkesztőségi megjegyzés, egy mondatnyi kommentár nélkül. Az üzenőnek nemcsak az engedtetett meg, hogy fölényes legyen, gúnyosan kioktató —